

Godsdienst en protestantse theologie in Frankrijk

Verschenen in *Interpretatie* 12, 2 (maart 2004), 25-27

Riemer Roukema

Op het terrein van de godsdienst neemt Frankrijk in Europa een bijzondere plaats in, in zoverre dat nergens anders de scheiding tussen kerk en staat zo rigide is doorgevoerd als daar. *La religion* wordt officieel alleen als een, liefst marginaal, privé-verschijnsel erkend. Geen wonder dat de reactie van overheidswege op moslimvrouwen die in openbare gebouwen een hoofddoek willen dragen verkrampt en onverbiddelijk repressief is. Vandaar ook dat Pinkstergemeenten bevreesd zijn voor het oordeel van de overheid, als sekte te worden gebrandmerkt, en zij maar al te graag aansluiting zoeken bij de brede *Fédération Protestante de France*, als keurmerk voor ordentelijke kerkgenootschappen. Ook kleine gemeenten van de *Église Réformée de France* (qua ligging vergelijkbaar met de Protestantse Kerk in Nederland) krijgen soms te maken met onwetende ambtenaren die menen een nieuwe sekte te hebben ontdekt. Veel Fransen weten niet dat protestanten christenen zijn. Deze onwetendheid wordt mede in de hand gewerkt door de eigenaardigheid, dat als politici het over christenen hebben, zij hiermee alleen rooms-katholieken bedoelen. Zelfs de van huis uit protestantse minister-president Jospin sloot zich bij deze gewoonte aan.

Nu vormt het protestantisme in Frankrijk een kleine minderheid. Inclusief alle evangelicale groepen telt het ongeveer 2 % van de bevolking, hetgeen neerkomt op een aantal van ruim een miljoen. De vlucht van de protestanten na de opheffing van het Edict van Nantes in 1685 en de gedwongen bekeringen van velen die niet konden of niet wilden vluchten hebben het religieuze landschap blijvend beïnvloed. Een eeuw later gaf de Franse revolutie enig respijt. De protestanten die aan het einde van de achttiende eeuw in Frankrijk overgebleven waren, hebben in het algemeen de revolutie toegejuicht, omdat zij verwachtten daardoor te worden verlost van de druk van het katholicisme. Protestanten zijn in principe nog steeds hartstochtelijk voor de toen ingevoerde scheiding van kerk en staat, omdat die, ondanks de bijkomende nadelen, hun een relatieve vrijheid verschaft.

Frankrijk zou echter Frankrijk niet zijn als er geen uitzondering op de rigide regels zou bestaan. Die is te vinden in het voormalige Duitse gebied in het noordoosten, in het departement Moselle (een onderdeel van de regio Lotharingen) en de regio de Elzas, waar op grond van een concordaat enkele oude Duitse wetten zijn gehandhaafd. Lutherse en gereformeerde (*réformés*) predikanten, alsmede priesters en rabbijnen ontvangen daar, als ambtenaren, hun salaris van de staat. Ook heeft de universiteit te Straatsburg een protestantse en een katholieke theologische faculteit, die beide volledig door het ministerie van onderwijs worden bekostigd. Aan die protestantse faculteit heb ik van 2000 tot 2002 als hoogleraar gewerkt en zo Frankrijk leren kennen op een manier die daarvoor nooit in die mate tot mij was doorgedrongen, hoeveel perioden van enkele weken en maanden ik er tot dan toe ook had doorgebracht. Op grond van mijn verblijf in Straatsburg en allerlei andere contacten (onder meer in Montpellier) geef ik hier enkele persoonlijke impressies van het Franse protestantisme en daar bedreven beoefening van de theologie.

Theologische faculteiten

Voor die protestantse minderheid zijn er in Frankrijk vijf theologische faculteiten. De *Faculté de Théologie Protestante* van de *Université Marc Bloch* in Straatsburg is een staatsfaculteit, maar staat in nauw contact met de Lutherse *Église de la Confession d'Augsbourg d'Alsace et de Moselle* (ECAAL) en de *Église Réformée d'Alsace et de Moselle* (ERAL; de L staat in beide afkortingen voor het oorspronkelijke *Lorraine*, Lotharingen). Deze faculteit trekt even-

eens protestanten uit de rest van Frankrijk en andere landen, waaronder ook evangelicalen en zevendedagsadventisten. Veel studenten vinden het een voordeel dat zij hier een staatsdiploma kunnen behalen, dat zonder moeilijkheden vrijstellingen oplevert wanneer zij ook een andere studie willen volgen.

De twee faculteiten te Parijs en te Montpellier vormen samen het *Institut Protestant de Théologie* (IPT); daar worden de predikanten voor de *Église Réformée de France* (ERF) en de minuscule *Église Évangélique Luthérienne de France* (EELF) opgeleid. Deze faculteiten worden door deze twee protestantse kerken bekostigd, afgezien van enkele procenten overheidsgeld. Voor de drie tot dusver genoemde faculteiten is het opmerkelijk is dat daar meer en meer studenten studeren die geen duidelijke kerkelijke achtergrond hebben. In de faculteiten van Parijs en Montpellier wordt, half of heel serieus, wel gezegd dat zij de belangrijkste evangelisatie-instituten van hun kerken zijn. Menige van huis uit onkerkelijke student is inmiddels predikant geworden, naar verluidt met een verfrissende inbreng.

In Aix-en-Provence is de *Faculté Libre de Théologie Réformée* van de *Églises Réformées Évangéliques et Indépendantes* (EREI) gevestigd, die een confessionele calvinistische signatuur heeft. Deze faculteit is ooit opgeheven, maar is in 1974 met financiële en personele ondersteuning uit voornamelijk de Verenigde Staten (maar ook uit Nederland) opnieuw opgericht. Tenslotte is er in Vaux-sur-Seine de *Faculté Libre de Théologie Évangélique*, die wordt gedragen door evangelicale kerkgenootschappen.

Het theologisch bedrijf

Hoe wordt nu aan deze faculteiten theologie bedreven? En hoe is de verhouding tot de katholieke faculteiten en instituten? Welke plaats nemen de protestanten in de Franse samenleving in?

Om met de laatstgenoemde faculteiten te beginnen: de docenten van Aix-en-Provence en Vaux-sur-Seine schrijven hun artikelen en boeken voornamelijk ten behoeve van predikanten, kerkenraadsleden en andere geïnteresseerde gemeenteleden van de eigen kring. Hun tijdschriften zijn respectievelijk *La Revue Réformée* en *Théologie Évangélique* (voorheen *Fac-Réflexion*). De contacten met de andere theologische faculteiten in Frankrijk zijn schaars. Nauwere banden worden onderhouden met geestverwante faculteiten in het buitenland.

Tussen de theologen van Straatsburg, Parijs en Montpellier bestaat niet alleen onderling veel contact, maar ook onderhouden zij nauwe betrekkingen met de Franstalige protestantse theologische faculteiten in Zwitserland (Lausanne, Neuchâtel en Genève) en België (Brussel). Veel van hun boeken worden in Zwitserland uitgegeven. Het feit dat daar een levendig Frans-talig protestantisme bestaat, is voor het protestantisme in Frankrijk, en zo ook voor zijn theologiebeoefening, van groot belang. Dit komt bijvoorbeeld hierin tot uiting, dat docenten over en weer worden uitgenodigd voor gastcolleges, en boeken van Zwitserse collega's in Frankrijk worden gelezen.

Voor de docenten van Parijs, Montpellier en Straatsburg is samenwerking met rooms-katholieke en niet-confessionele collega's een vanzelfsprekende zaak. Velen van hen participeren in bredere internationale verbanden. Op het terrein van de bijbelwetenschap en de geschiedenis van het christendom streeft men een wetenschappelijke – en dus niet kerkelijk gebonden – benadering na. De bijbelwetenschap wordt dus godsdiensthistorisch bedreven, de kerkgeschiedenis vanuit een 'methodisch atheïsme'.

Op de wetenschappelijke oriëntatie komt echter niet in mindering dat men veelal ook bereid is, uitgaven voor een breed publiek te verzorgen. Ik noem hiervan enkele voorbeelden. De Straatsburgse emeritus hoogleraar Marc Philonenko is een van de twee hoofdredacteuren van de fraaie band *La Bible. Écrits Intertestamentaires* I, in 1987 uitgegeven in de collectie van klassieken *Bibliothèque de la Pléiade*. In bijna 1900 bladzijden vindt men hier een groot aantal van commentaar voorziene vertalingen van geschriften uit Qumran en van pseudepi-

grafen van het Oude Testament, zoals Henoch en Jubileeën. Een tweede deel is in voorbereiding. De oriëntatie op een breed publiek blijkt ook uit het verzorgen van populaire bijbelcommentaren, zoals van Élian Cuvillier, hoogleraar Nieuwe Testament in Montpellier, *L'évangile de Marc* in de serie *Bible en face. Traduction et lecture*. In diezelfde serie verzorgde Pierre Prigent, emeritus hoogleraar van Straatsburg en specialist inzake de Openbaring van Johannes, een deel op de brief aan de Romeinen. Philippe de Robert, ook van Straatsburg, verzorgde met Olivier Millet een inleiding op de bijbel, getiteld *Culture biblique*. Populaire uitgaven in de protestantse serie *Éditions du Moulin* en de katholieke serie *Cahiers Évangile* worden onder meer door docenten van de drie genoemde faculteiten verzorgd.

De protestantse kerkhistorici richten hun onderzoek vooral op de Reformatie. Zo Hubert Bost, tot voor kort in Montpellier, die zich specialiseerde in de zeventiende en achttiende eeuw in Frankrijk, en Matthieu Arnold, van Straatsburg, die zich onder meer heeft gespecialiseerd in Martin Luther en in de Straatsburgse reformator Martin Bucer.

Een kerkelijke oriëntatie ligt ook voor de hand bij de systematische theologie. De Straatsburgse emeritus hoogleraar Gérard Siegwalt is bezig een indrukwekkende *Dogmatique pour la catholicité évangélique* te schrijven, waarin hij een brede aandacht voor de orthodoxe, katholieke en protestantse tradities tentoonspreidt. Zes delen zijn reeds verschenen. Zijn opvolger André Birmelé heeft een groot aantal publicaties over de ecclesiologie en de oecumenische dialoog op zijn naam staan. De praktisch theoloog Bernard Kaempf redigeerde een *Introduction à la théologie pratique*. De ook in Nederland bekende Lytta Basset doceert weliswaar buiten Frankrijk, nl. in Genève, maar omdat zij van Franse origine is, noem ik hier toch haar studies met pastoraal-psychologische inslag, zoals haar proefschrift *Le pardon originel* en haar recente boeken *Culpabilité, paralysie du cœur* en *Sainte colère. Jacob, Job, Jésus*. De Straatsburgse ethicus Jean François Collange, sinds kort *inspecteur ecclésiastique* (superintendent) van de ECAAL, was lid van de nationale commissie voor de ethiek en had zo enige invloed op de meningsvorming inzake euthanasie en dergelijke.

Dat de theologen van Straatsburg in dit overzicht oververtegenwoordigd zijn, heeft twee redenen. De eerste is dat ik hen, en zo ook hun publicaties, beter ken. Maar belangrijker is dat de faculteit in Straatsburg in de luxe positie verkeert dat zij beschikt over 25 formatieplaatsen, terwijl de staven van de faculteiten te Parijs en Montpellier minder omvangrijk zijn en de docenten bovendien allerlei kerkelijke verantwoordelijkheden hebben. Zij komen dus minder aan wetenschappelijk onderzoek toe.

De twee faculteiten van het *Institut Protestant de Théologie* geven samen het tijdschrift *Études Théologiques et Religieuses* (ETR) uit. Veel bijdragen handelen over bijbelse theologie en exegese, de geschiedenis van het protestantisme en praktische theologie. Het is voor een belangrijk deel gericht op predikanten, maar evenzeer op de wetenschappelijke beoefening van de theologie. De faculteit in Straatsburg geeft de *Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses* (RHPR) uit, waarin wetenschappelijke artikelen van zeer diverse herkomst verschijnen. Voorts is er het te Parijs uitgegeven tijdschrift *Positions Luthériennes*.

Taizé

Voor tal van kerkelijk georiënteerde Nederlanders is de oecumenische gemeenschap te Taizé een bekende Franse pleisterplaats. Deze gemeenschap is na de tweede wereldoorlog gesticht door een aantal protestantse theologen, die ook vele theologische publicaties hebben verzorgd. De protestantse oorsprong van de gemeenschap is echter sinds de jaren zeventig steeds meer naar de achtergrond gedrongen, ten gunste van een katholieke oriëntatie en uitstraling. Vanuit het perspectief van het Franse protestantisme is de gemeenschap van Taizé niet meer protestants, maar ingekapseld door de rooms-katholieke kerk. Er wordt inderdaad nooit meer een

protestants Avondmaal gevierd, maar alleen de rooms-katholieke eucharistie. De op doorde-weekse dagen uitgedeelde hosties zijn afkomstig van de zondagse consecraties. Niet-katholieken worden erop gewezen dat er voor hen ‘gezegend brood’ is, waarmee wordt bedoeld dat zij geacht worden niet ter communie te gaan. Voor traditionalistische katholieken is dat echter veel te vaag, hetgeen volgens de gemeenschap van Taizé erop wijst dat het met die katholieke inkapseling dus wel meevalt.

Franse protestanten met een oecumenische instelling kunnen zich over de teloorgang van de protestantse identiteit van Taizé heen zetten en waardering opbrengen voor de ervaring met spiritualiteit die de bezoekers er kunnen opdoen. In het algemeen houdt het Franse protestantisme de laatste decennia echter afstand van Taizé, omdat men zich hierin niet meer herkent en de theologische ontwikkelingen aldaar betreurt.

Geloof en genade

Wat is dan de identiteit van het Franse protestantisme? Ik denk nu vooral aan de oudere kerken van gereformeerde en lutherse signatuur en niet aan de evangelicale kerkgenootschappen. Ondanks de vaak ontspannen contacten met katholieken, grijpen protestanten in de verwoording van hun eigen identiteit vaak terug op enkele tegenstellingen uit de zestiende eeuw. Zij belijden de verlossing door het geloof en de genade, in tegenstelling tot de katholieke leer van de verlossing door de ‘werken’. *Le salut par la foi et par la grâce, et non pas par les œuvres*: daar gaat het volgens Franse protestanten om. Daarbij verwijzen zij niet per se naar Christus’ zoenoffer of naar zijn volbrachte werk, al hoeft men die connotaties niet te ontkennen; protestanten die zichzelf als liberaal beschouwen wijzen die verwijzing uiteraard wel af. Als echter in een preek of theologisch discours de woorden ‘verlossing’, ‘geloof’ en ‘genade’ maar klinken, dan is – naar mijn indruk – aan veler verwachting voldaan. Of vergis ik mij hierin en vragen ook de Franse protestanten zelf zich af wat hun voorgangers hiermee bedoelen? Of denken ze er niet bij na en gaat het alleen om de bevestiging van hun niet-rooms-katholieke identiteit? Ik onthoud mij van een al te stellig oordeel.

In ieder geval leeft aan de basis een duidelijke trots op de protestantse identiteit, ook als die inhoudelijk is verwaterd. Wat dan overblijft, is het besef dat hun voorouders zich ooit hebben ingezet voor vrijheid van godsdienst en vrijheid van meningsuiting. Zij hebben de geestelijke dwang en het obscurantisme van de katholieke kerk met gevaar voor hun leven en verlies van hun bezittingen weerstaan. Zo wordt het protestantisme dus opgevat als een protestbeweging die opkwam voor geestelijke vrijheid, zelfstandig nadenken en moderniteit. Het symbool hiervan is het hugenotenkruis. Wanneer kerkelijk actieve protestanten bij een gesecculariseerde soortgenoot de sporen van die protestantse mentaliteit en cultuur aantreffen, en deze gepaard gaat aan rechtlijnigheid en afkeer van theatraal gedrag, dan is de reactie: ‘een echte protestant’. Zo iemand wordt dan vanzelfsprekend bij het protestantisme gerekend. Al gaat het in de kerk om ‘geloof’ en ‘genade’ en niet om de ‘werken’, een Franse protestant wordt aan zijn gedrag herkend.

Dr. R. Roukema is hoogleraar Nieuwe Testament aan de Theologische Universiteit Kampen.